

ΑΓΡΟΤΙΚΟΣ ΦΟΝΤΑΜΕΝΤΑΛΙΣΜΟΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ: ΜΙΑ ΕΜΠΕΙΡΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ

Υπό

Κόστα Βελέντζα*, *Στέλιου Κατρανίδη**, *Γρηγόρη Κόρδα***

* Πανεπιστήμιο Μακεδονίας ** University of Pennsylvania

Abstract

AGRICULTURAL FUNDAMENTALISM IN GREECE: AN EMPIRICAL ANALYSIS

In the present paper an effort is being made to determine and study the factors that contribute to the formation of attitudes in Greek society on an important issue such as the necessity and the type of state intervention in the agricultural sector. Another aspect that is examined is to what extent these views differ among various social groups. For the purposes of the present study, we analysed answers given by a sample of 711 individuals and we examined the significance that the social and personal characteristics of the respondents have, in shaping up their views on state intervention in the Greek agricultural sector. According to the research results, state intervention in the agricultural sector enjoys greater support by people with a farming occupation or with relatives actively involved in farming, as well as by younger persons. On the other hand, the degree of acquired information regarding the real economic importance of the agricultural sector influences negatively the individuals' viewpoint towards state intervention in the agricultural economy (JEL: Classification: A13, A14, Q18).

1. Εισαγωγή

Η παρέμβαση του κράτους στον αγροτικό τομέα, μέσα από ένα πλέγμα στόχων και μέτρων τα οποία συγκροτούν αυτό που αποκαλείται αγροτική πολιτική, εξηγείται συνήθως ως αποτέλεσμα της συνεύρεσης ιδιαίτερων συνθηκών και κοινωνικών-πολιτικών παραγόντων. Η ανάγκη για ξεχωριστή οικονομική πολιτική στον αγροτικό τομέα δικαιολογείται *πρώτον*, από την ύπαρξη σημαντικών φυσικών και οικονομικών ιδιαιτεροτήτων στην παραγωγική διαδικασία, οι οποίες συνιστούν το λεγόμενο αγροτικό πρόβλημα¹, *δεύτερον*, από ορισμένες ευρέως διαδεδομένες στην κοινωνία αντιλήψεις, που

καθιστούν επιθυμητό ένα καθεστώς ειδικής μεταχείρισης των αγροτών και *τρίτον*, από τη δύναμη των αγροτών για προώθηση των συμφερόντων τους είτε μέσω αποτελεσματικών ομάδων πίεσης (lobbies) είτε μέσω του εκλογικού ειδικού τους βάρους (Tweeten, 1989, Knutson et. al., 1990 και Λιανός κ.ά., 1998)².

Στα πλαίσια της διαμόρφωσης της αγροτικής πολιτικής, ένα από τα σημαντικότερα θέματα είναι η αξιολόγηση των μέτρων που αυτή μπορεί να χρησιμοποιήσει στις διάφορες περιπτώσεις. Συνήθως, η αξιολόγηση διαφόρων μέτρων οικονομικής πολιτικής στηρίζεται σε τεχνικο-οικονομικά κριτήρια (cost-benefit και social welfare analysis) που σκοπό έχουν να μετρήσουν με αντικειμενικό τρόπο (π.χ. δραχμικό) τις επιπτώσεις των μέτρων αυτών στις διάφορες ομάδες του πληθυσμού (αναδιανομή) και στην οικονομία συνολικά (ανάπτυξη). Αυτό προαπαιτεί τη διατύπωση συγκεκριμένων και καθαρά διατυπωμένων στόχων με βάση τους οποίους οι προτεινόμενες πολιτικές μπορούν να αξιολογηθούν και οι βέλτιστες να επιλεγούν. Τουλάχιστον κατά την τελευταία πενήνταετία, η αγροτική πολιτική στην Ελλάδα έχει χρησιμοποιηθεί για την επίτευξη πολλαπλών στόχων, οι οποίοι πέρα από το οικονομικό τους περιεχόμενο (στήριξη αγροτικών εισοδημάτων, έλεγχος τιμών, ανάπτυξη κ.ά.) έχουν και μια ευρύτερη πολιτικο-κοινωνική διάσταση (επίτευξη αυτάρκειας, εθνική ασφάλεια, κοινωνική σταθερότητα κ.τ.λ.). Ενώ η βιβλιογραφία που αναφέρεται στην τεχνικο-οικονομική αξιολόγηση των ακολουθούμενων αγροτικών πολιτικών στην Ελλάδα μπορούμε να πούμε ότι είναι επαρκής, μελέτες που έχουν ως στόχο την αξιολόγηση των απόψεων (attitudes) και γενικότερα των ευρύτερων αντιλήψεων των ελλήνων πολιτών για αυτές τις πολιτικές είναι ουσιαστικά ανύπαρκτες.

Η χρησιμότητα μελέτης των απόψεων αυτών για τις ακολουθούμενες πολιτικές είναι πολλαπλή. Πιο συγκεκριμένα, η καταγραφή και η μελέτη των κοινωνικών νοοτροπιών απέναντι στον αγροτικό τομέα μπορεί να χρησιμοποιηθεί για τη σχεδίαση βοηθητικών πολιτικών πληροφόρησης και επιμόρφωσης των πολιτών για τη σημασία, τα προβλήματα και τη θέση του αγροτικού τομέα στην ευρύτερη οικονομία. Η αγροτική πολιτική, όπως όλες οι οικονομικές πολιτικές, είναι πολύπλοκη τόσο στον σχεδιασμό της όσο και στους στόχους της. Ενώ η επιτυχία της είναι άμεσα συνδεδεμένη με τον βαθμό κοινωνικής αποδοχής της, η κατανόηση της σημασίας και της χρησιμότητάς της από το ευρύ κοινό δεν μπορεί να θεωρείται δεδομένη. Κατάλληλες πολιτικές πληροφόρησης και ενημέρωσης των πολιτών για τους στόχους και τη σημασία της αγροτικής πολιτικής μπορούν να ενεργήσουν καταλυτικά για την επιτυχία της.

Από τα παραπάνω γίνεται φανερό ότι ένα άλλο σημαντικό ζήτημα στη διαμόρφωση της αγροτικής πολιτικής, εκτός από την αξιολόγηση των μέτρων που αυτή χρησιμοποιεί, είναι η γνώση των αντιλήψεων που επικρατούν στην κοινωνία για θέματα όπως η σημασία και ο ρόλος του αγροτικού τομέα για την οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη, το είδος του αγροτικού τομέα που είναι κοινωνικά επιθυμητό καθώς και η ένταση, οι μορφές και το είδος της κρατικής παρέμβασης που η κοινωνία επιθυμεί και είναι διατεθειμένη να αποδεχθεί και να στηρίξει.

Η παρούσα εργασία έχει ως στόχο την αξιολόγηση των θέσεων, απόψεων και ευρύτερων αντιλήψεων των ελλήνων πολιτών για τον αγροτικό τομέα και τη σημασία της αγροτικής πολιτικής στην Ελλάδα. Ωστόσο, αυτή δεν περιορίζεται μόνο στην καταγραφή και στην παρουσίαση απόψεων, αλλά ως κύρια έμφαση έχει τον εντοπισμό κοινωνικοοικονομικών παραγόντων που επηρεάζουν την διαμόρφωση των απόψεων αυτών, καθώς και μέτρηση της σημασίας κάθε ενός από αυτούς για τον σχηματισμό τους.

Η μελέτη αυτή περιλαμβάνει εκτός από την εισαγωγή, που αποτελεί το πρώτο της τμήμα, άλλα τέσσερα. Στο επόμενο τμήμα αναφέρονται με συντομία οι κύριες απόψεις περί της κρατικής παρέμβασης στον αγροτικό τομέα. Στο τρίτο τμήμα παρουσιάζονται τα στατιστικά δεδομένα και η μεθοδολογία ενώ στο τέταρτο τμήμα παρουσιάζονται και συζητούνται τα αποτελέσματα της στατιστικής ανάλυσης. Η μελέτη ολοκληρώνεται με το πέμπτο τμήμα, όπου διατυπώνονται τα βασικά συμπεράσματα.

2. Αγροτικός Τομέας και Κρατική Παρέμβαση

Ο αγροτικός τομέας αποτελεί παραδοσιακά μια οικονομική δραστηριότητα στην οποία παρατηρείται έντονη κρατική παρέμβαση με διάφορες μορφές, σε όλες σχεδόν τις χώρες (Honma and Hayami, 1986). Όσον αφορά τον ρόλο και τον σκοπό της παρέμβασης του κράτους σε αυτόν τον τομέα της οικονομίας υπάρχουν δύο βασικές αλλά και ακραίες προσεγγίσεις, με πολλές φυσικά ενδιάμεσες παραλλαγές: η προσέγγιση της *ελεύθερης αγοράς* και η προσέγγιση του *αγροτικού φονταμενταλισμού (αγροτισμού)*.

Σύμφωνα με την πρώτη προσέγγιση, η ελεύθερη λειτουργία της αγοράς και η αντιμετώπιση του αγροτικού τομέα όπως κάθε άλλου στην οικονομία αποτελούν σε συνδυασμό με την επιδίωξη του κέρδους τον καλύτερο τρόπο ρύθμισης της παραγωγής, της κατανάλωσης και της κατανομής των πόρων. Η ανάμειξη των κυβερνήσεων στην οικονομική διαδικασία είναι επιθυμητή μόνο στον βαθμό που αυτή αποσκοπεί στην αναπλήρωση και διόρθωση τυχόν

αδυναμιών και ατελειών της αγοράς και σε κάποιο βαθμό στην προώθηση μιας δικαιότερης κατανομής του εισοδήματος (Stiglitz, 1993). Με άλλα λόγια, η παρέμβαση του κράτους επιτρέπεται μόνο στην περίπτωση που αυτή αποβλέπει στην αποκατάσταση της ελεύθερης λειτουργίας των αγορών και του εμπορίου.

Η προσέγγιση του αγροτισμού (αγροτικού φονταμενταλισμού), ξεπερνώντας προφανείς αδυναμίες της προσέγγισης της ελεύθερης αγοράς, βλέπει από εντελώς διαφορετική οπτική τον αγροτικό τομέα, τους εργαζομένους σε αυτόν και επακόλουθα την αγροτική πολιτική. Στα πλαίσια αυτής της προσέγγισης, η κρατική παρέμβαση στον αγροτικό τομέα και ο προστατευτισμός δικαιολογούνται από ορισμένες ευρέως διαδεδομένες στην κοινωνία αντιλήψεις που έχουν οδηγήσει στην επένδυση αυτού του τομέα με κάποια ξεχωριστά ποιοτικά στοιχεία, τα οποία τοποθετούν τον αγροτικό τομέα και τους εργαζομένους σε αυτόν σε μια ξεχωριστή θέση τόσο στην οικονομία όσο και στην κοινωνία γενικότερα. Έτσι, είναι επιθυμητό ένα καθεστώς ειδικής μεταχείρισης των αγροτών και γενικά δικαιολογείται η παρέμβαση του κράτους στον αγροτικό τομέα με έναν διαφορετικό τρόπο από αυτόν που παρεμβαίνει στους άλλους τομείς της οικονομίας.

Η βασική άποψη του αγροτικού φονταμενταλισμού είναι ότι η αγροτική δραστηριότητα και η γη γενικότερα αποτελούν την πηγή πλούτου της κοινωνίας, ενώ η αγροτική οικογένεια³ αποτελεί την αρτιότερη μονάδα κοινωνικής οργάνωσης (Fite, 1962, Molnar and Wu, 1989 και Dalecki and Coughenour, 1992). Ειδικότερα για την οικονομική σημασία του αγροτικού τομέα, υποστηρίζεται πως η ευημερία αυτού του τομέα ασκεί ιδιαίτερα θετικές επιδράσεις σε όλες τις άλλες οικονομικές δραστηριότητες, είτε μέσω των διακλαδικών συνδέσεων του αγροτικού τομέα ως χρήστη ποικίλων παραγωγικών εισροών, είτε μέσω της ικανοποίησης των καταναλωτικών αναγκών του αγροτικού νοικοκυριού. Ακόμη, τονίζεται το γεγονός ότι ο αγροτικός τομέας προμηθεύει την κοινωνία με τα πλέον βασικά γι' αυτήν αγαθά, δηλαδή τα τρόφιμα καθώς και ότι η αγροτική δραστηριότητα συμβάλλει μέσω της δημιουργίας θετικών εξωτερικών οικονομικών στη διατήρηση του περιβάλλοντος και στη συγκράτηση ενός ελαχίστου πληθυσμού σε αραιοκατοικημένες περιοχές, με θετικές επιπτώσεις στη διατήρηση και των λοιπών κλάδων της οικονομίας της υπαίθρου και στην ευρύτερη κοινωνική ισορροπία.

Κλείνοντας την *παραπάνω* συζήτηση θα θέλαμε να σημειώσουμε ότι *πέρα από* το ποια είναι η πραγματικότητα με βάση την οποίαν οι κυβερνήσεις

διαμορφώνουν την πολιτική τους για τον αγροτικό τομέα, εμείς θεωρούμε ότι έχει μεγάλη σημασία να γνωρίζουμε τις υπάρχουσες στην κοινωνία αντιλήψεις περί της αναγκαιότητας, το είδος και τις μορφές της κρατικής παρέμβασης στον αγροτικό τομέα. Επιπλέον, ιδιαίτερη σημασία έχει να γνωρίζουμε σε ποιο βαθμό οι απόψεις αυτές διαφοροποιούνται ανάμεσα στις διάφορες κοινωνικές ομάδες. Γνώση πάνω στα ζητήματα αυτά διευκολύνει την άσκηση αγροτικής πολιτικής γιατί αποκαλύπτει πιθανές αντιστάσεις σε προσπάθειες μεταρρύθμισής της, αναδεικνύει ορισμένες διεξόδους για εφαρμογή νέων μέτρων και πρωτοβουλιών και διαγράφει τα όρια εφαρμογής και υλοποίησης κυβερνητικών προγραμμάτων και πολιτικών.

Στη χώρα μας, οι κρατικές παρεμβάσεις στα τεκταινόμενα στον αγροτικό τομέα ανάγονται στις αρχές ίδρυσης του νεοελληνικού κράτους (Katranidis, 1985). Οι παρεμβάσεις αυτές, διαφορετικές στις διάφορες ιστορικές φάσεις του νεοελληνικού κράτους, επέδρασαν σημαντικά πάνω στη σημερινή μορφή της κυριαρχίας της οικογενειακής αγροτικής εκμετάλλευσης και τις εν γένει δομές της ελληνικής πρωτογενούς παραγωγής. Γενικά, όμως, μπορούμε να πούμε ότι ο κύριος στόχος της κρατικής παρέμβασης ήταν η στήριξη των τιμών των αγροτικών προϊόντων και η ενίσχυση των εισοδημάτων των αγροτών⁴.

Οι συνεχείς πολιτικές παρεμβάσεις στον αγροτικό τομέα είναι βέβαιο ότι βασίστηκαν στην ευρύτερη υποστήριξη μεγάλων κομματιών της ελληνικής κοινωνίας, τα οποία ευνοούσαν συστηματικά μια μόνιμη τάση κρατικής προστασίας του (Λουλούδης, 1996). Φαίνεται, πως η πίστη στις αρχές του φιλαγροτισμού για την ιδιαιτερότητα του αγροτικού τομέα και των εργαζομένων σε αυτόν έχει συνηγορήσει στην παραχώρηση μιάς ιδιαίτερης θέσης όσον αφορά τη σημασία των αγροτών στην ελληνική κοινωνία.

Ο αγροτικός τομέας στην Ελλάδα συμβάλλει (1997) με 7% στο ΑΕΠ και 20% στην εθνική απασχόληση, ενώ αποτελείται από 820 χιλ. περίπου οικογενειακού χαρακτήρα αγροτικές εκμεταλλεύσεις. Οι δαπάνες για την αγροτική πολιτική (1998) ανέρχονται σε 1.550.654 εκατομ. δραχμές (σύνολο γενικών οικονομικών ενισχύσεων, Υπουργείο Οικονομικών, 1999). Από αυτές περίπου 800 δισεκατομμύρια αφορούν τη στήριξη τιμών και εισοδημάτων, 460 δισ. είναι δαπάνες ΟΓΑ-ΕΛΓΑ για συντάξεις και αποζημιώσεις και περίπου 185 δισ. αφορούν το Πρόγραμμα Δημοσίων Επενδύσεων. Ένα άλλο τέλος ποσό, περί τα 60 δισ. δρχ., αφορά εθνικές ενισχύσεις προσανατολισμού και διαρθρώσεων και άλλες διαρθρωτικού χαρακτήρα οικονομικές ενισχύσεις με ευρωπαϊκή συμμετοχή. Σύμφωνα με άλλες κοινοτικές στατιστικές, οι με-

ταβιβάσεις (1996) από το Τμήμα Διαρθρώσεων του FEOGA ανήλθαν σε 328 εκατ. ECU ενώ από το Τμήμα Εγγυήσεων σε 2.817 εκατ. ECU. Αν ληφθεί υπόψη ότι το 1996 η τελική αξία της ελληνικής γεωργικής-κτηνοτροφικής παραγωγής ανερχόταν σε 8.889 εκατ. ECU ενώ η Ακαθάριστη Προστιθέμενη Αξία σε τιμές αγοράς σε 6.468 εκατ. ECU, οι δαπάνες του Τμήματος Εγγυήσεων του FEOGA κάλυπταν περισσότερο από 32% και 44% της τελικής παραγωγής και της Ακαθάριστης Προστιθέμενης Αξίας αντίστοιχα. Εδώ βέβαια θα πρέπει να σημειώσουμε ότι παρά το σημαντικό ύψος των ενισχύσεων αυτών, το αγροτικό κατά κεφαλήν εισόδημα δεν υπερβαίνει το 70% του αντίστοιχου εισοδήματος που δημιουργείται στον μη αγροτικό τομέα της οικονομίας.

Η παρέμβαση του κράτους ενώ εξακολουθεί και σήμερα να έχει ως προτεραιότητα τη σταθεροποίηση και τη στήριξη του αγροτικού εισοδήματος, έχει αρχίσει να διαφαίνεται μια τάση να προσδώσει στις προσπάθειές της αυτές μια ευρύτερη διάσταση που να αφορά την προστασία του περιβάλλοντος και την προώθηση της ανάπτυξης του αγροτικού χώρου γενικά. Έτσι, παρατηρείται μια διεύρυνση των αρμοδιοτήτων του κατ' εξοχήν φορέα σχεδιασμού και εφαρμογής αγροτικής πολιτικής, του Υπουργείου Γεωργίας, για επέκταση των δραστηριοτήτων του σε δραστηριότητες που αφορούν όχι μόνο τη γεωργική-κτηνοτροφική δραστηριότητα, αλλά την ανασυγκρότηση του αγροτικού χώρου γενικότερα. Σ' αυτήν την κατεύθυνση δρουν και οι αντιλήψεις που διαμορφώνονται στα πλαίσια της ΚΑΠ για το μέλλον της ευρωπαϊκής γεωργίας (European Commission, 1997a και 1977b).

Σήμερα, όπως αναγνωρίζεται απ' όλους, μια από τις βασικές αναγκαιότητες του ελληνικού αγροτικού τομέα είναι η προσαρμογή του στο σύγχρονο διεθνές περιβάλλον, γεγονός που απαιτεί σημαντικές διαρθρωτικές αλλαγές. Επιπλέον, παρά το γεγονός ότι οι δαπάνες για τον αγροτικό τομέα εμφανίζονται στη χώρα μας ως κοινωνική προτεραιότητα, παρεμφερούς σημασίας με αυτή που αποδίδεται σε κλάδους όπως εθνική άμυνα, παιδεία, κοινωνική πρόνοια κ.λπ., η αργή πλέον αύξησή τους από έτος σε έτος αποτελεί ήδη γεγονός. Οι δημοσιονομικοί περιορισμοί που εμφανίζονται σε κοινοτικό επίπεδο, σε συνδυασμό με την εκφρασμένη θέληση για ανάπτυξη και άλλων Κοινών Πολιτικών κατά κύριο λόγο, αλλά και οι συχνά δυσάρεστες επιπτώσεις του μοντέλου ανάπτυξης της κοινοτικής γεωργίας, κυρίως όσον αφορά ζητήματα διανομής και περιβάλλοντος, έχουν ήδη θέσει σαφή όρια στην περαιτέρω αύξηση των γεωργικών δαπανών. Δεδομένων των δυσκολιών για υποκατάσταση των κοινοτικών με εθνικές δαπάνες, η μείωση του

κρατικού παρεμβατισμού ή/και η αλλαγή του περιεχομένου του αποτελεί για το μέλλον μια πολύ πιθανή προοπτική.

Η προώθηση και η εφαρμογή, όμως, οποιασδήποτε οικονομικής πολιτικής που θα φαίνεται ότι θίγει τα συμφέροντα των αγροτών είναι πολύ πιθανόν να αντιμετωπίσει σημαντικές δυσκολίες και αντιδράσεις, επειδή σε τέτοιες περιπτώσεις ευαισθητοποιείται ένα πολύ μεγαλύτερο ποσοστό του ελληνικού πληθυσμού από αυτό που αντιπροσωπεύει τον αγροτικό πληθυσμό (Λουλούδης, 1996).

Στη συνέχεια της εργασίας εξετάζεται πώς ο αγροτισμός και οι απόψεις των ατόμων για την κρατική παρέμβαση στον αγροτικό τομέα εξαρτώνται από τη σχέση τους με τον τομέα αυτό και τον τόπο κατοικίας και καταγωγής τους. Επιπλέον, μελετάται κατά πόσον διάφορα ατομικά χαρακτηριστικά σχετίζονται με τον έναν ή τον άλλο τρόπο με τα δύο υπό εξέταση ζητήματα (αγροτισμός-κρατική παρέμβαση). Τέλος, εξετάζεται κατά πόσον οι αναφερθέντες παράγοντες κοινωνικού και ατομικού χαρακτήρα μπορούν να εξηγήσουν τις απόψεις των ερωτηθέντων για τον αγροτικό τομέα και την κρατική παρέμβαση.

3. Στατιστικά Δεδομένα και Μεθοδολογία

Όλα τα απαραίτητα στοιχεία, για τους σκοπούς της παρούσας μελέτης, συγκεντρώθηκαν με τη βοήθεια ερωτηματολογίων τα οποία συμπληρώθηκαν στις διάφορες περιοχές της χώρας το πρώτο τρίμηνο του 1999. Συγκεκριμένα, στην εργασία χρησιμοποιούνται οι απαντήσεις 711 ερωτηθέντων, που αφορούν τις απόψεις τους για τη σημασία του αγροτικού τομέα καθώς και για μια σειρά οικονομικών πολιτικών παρέμβασης στον τομέα αυτό, όπως πολιτικών στήριξης των αγροτικών εισοδημάτων και των τιμών των αγροτικών προϊόντων κ.λπ.⁵ Τα αποτελέσματα του δείγματος επανασταθμίστηκαν (re-weighting) με βάση τυποποιημένα οικονομικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά του πληθυσμού αναφοράς, δηλαδή του συνόλου του πληθυσμού της χώρας. Παρά το γεγονός ότι τα κοινωνικοοικονομικά χαρακτηριστικά του δείγματος, εκτός από ορισμένες εξαιρέσεις, αντιστοιχούν σε μεγάλο βαθμό σε αυτά του πληθυσμού, η επαναστάθμισή του βελτιώνει την αξιοπιστία και την αντιπροσωπευτικότητά του (βλέπε Παράρτημα II).

Οι μεταβλητές που χρησιμοποιήθηκαν για να εκφράσουν τη θετικότητα/αρνητικότητα των απαντήσεων ως προς τον αγροτισμό και τον κρατικό παρεμβατισμό ήταν ο αριθμητικός μέσος όρος των απαντήσεων που δόθηκαν σε επιμέρους ερωτήματα, τα οποία κάθε φορά ομαδοποιήθηκαν για να

αποδώσουν τις απόψεις των ερωτηθέντων στα θέματα αυτά. Συγκεκριμένα, για την προσέγγιση του αγροτισμού όπως και του βαθμού υποστήριξης στην παρέμβαση του κράτους στα τεκταινόμενα στον αγροτικό τομέα χρησιμοποιήθηκαν οι απαντήσεις που δόθηκαν σε πέντε για την κάθε περίπτωση ερωτήματα, στα οποία οι αρνητικές απαντήσεις βαθμολογήθηκαν με μηδέν και οι θετικές με ένα⁶. Σύμφωνα με τα στοιχεία του Πίνακα 1, το 74% και πλέον των ερωτηθέντων (αρχικό δείγμα) έδωσε θετική απάντηση τουλάχιστον σε τρία από τα πέντε σχετικά με τον αγροτισμό ερωτήματα, ενώ μόνο το 2,4% απάντησε αρνητικά σε όλα τα ερωτήματα. Όσον αφορά την παρέμβαση του κράτους στον αγροτικό τομέα, πάνω από το 85% των ερωτηθέντων απάντησε θετικά σε τρία τουλάχιστον ερωτήματα από τα πέντε. Από την άλλη μεριά, μόνο το 1,3% των ερωτηθέντων έδωσε αρνητική απάντηση και στα πέντε σχετικά με την κρατική παρέμβαση ερωτήματα.

Οι απαντήσεις των ερωτηθέντων για τον αγροτισμό και την κρατική παρέμβαση εξετάστηκαν στη συνέχεια σε σχέση με παράγοντες που αφορούν το "κοινωνικό περιβάλλον" από το οποίο αυτοί προέρχονται σε συνδυασμό με αυτό στο οποίο ζουν. Ως παράγοντες που εκφράζουν το "κοινωνικό περιβάλλον" εξετάστηκαν: η σχέση τους (παρελθούσα ή/και παρούσα) με την αγροτική δραστηριότητα, η ύπαρξη συγγενικών προσώπων εργαζομένων στον αγροτικό τομέα, καθώς και ο τόπος καταγωγής τους και κατοικίας όσον αφορά το μέγεθος του οικισμού και το γεωγραφικό διαμέρισμα.

Σε ένα δεύτερο στάδιο προχωρήσαμε στην εξέταση των απαντήσεων στα δύο θεμελιώδη ερωτήματα της έρευνας σε σχέση με επιλεγμένα ατομικά χαρακτηριστικά των ερωτηθέντων. Ως τέτοια θεωρήσαμε το φύλο, την ηλικία, το επίπεδο εκπαίδευσης, το οικογενειακό εισόδημα, το επάγγελμα, την πολιτική τοποθέτηση καθώς και έναν δείκτη για το επίπεδο πληροφόρησης των ερωτηθέντων για τον αγροτικό τομέα της χώρας. Σε ένα τρίτο και τελικό στάδιο εξετάσαμε με τη μέθοδο της ανάλυσης παλινδρόμησης την ύπαρξη ερμηνευτικής σχέσης μεταξύ των απαντήσεων στα δύο ερωτήματα της έρευνας με ένα συνδυασμό μεταβλητών που αφορούν τόσο την κοινωνική προέλευση όσο και τα ατομικά χαρακτηριστικά των ερωτηθέντων. Τα αποτελέσματα και των τριών σταδίων παρουσιάζονται και συζητούνται στην ενότητα που ακολουθεί.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1

Κατανομή Απαντήσεων στα Σχετικά Ερωτήματα για τον Αγροτισμό και τον Κρατικό Παρεμβατισμό

Αγροτισμός				
Αριθμός υπέρ	Αρχικό δείγμα		Σταθμισμένο δείγμα	
	Συχνότητα	Ποσοστό	Συχνότητα	Ποσοστό
0	17	2,39	6,1	0,85
1	37	5,20	38,1	5,35
2	130	18,28	99,1	13,94
3	196	27,57	146,0	20,54
4	202	28,41	265,7	37,36
5	129	18,14	156,1	21,96
Σύνολο	711	100,00	711	100,00
Κρατικός παρεμβατισμός				
Αριθμός υπέρ	Αρχικό δείγμα		Σταθμισμένο δείγμα	
	Συχνότητα	Ποσοστό	Συχνότητα	Ποσοστό
0	9	1,27	3,8	0,53
1	29	4,08	18,7	2,63
2	66	9,28	58,1	8,17
3	181	25,46	186,2	26,19
4	261	36,71	256,7	36,11
5	165	23,21	187,5	26,37
Σύνολο	711	100,00	711	100,00

4. Αποτελέσματα Στατιστικής Ανάλυσης

Στον Πίνακα 2 παρουσιάζονται οι μέσες τιμές (σε κλίμακα από μηδέν έως εκατό) των εξαρτημένων μεταβλητών (αγροτισμός - κρατική παρέμβαση) σε σχέση με επιλεγμένα κοινωνικά και ατομικά χαρακτηριστικά των ερωτηθέντων. Για κάθε ένα από αυτά τα χαρακτηριστικά δίνεται η τιμή της στατιστικής F , η οποία δείχνει κατά πόσον οι απόψεις των ερωτηθέντων για τον αγροτισμό και την κρατική παρέμβαση εξαρτώνται από το εν λόγω χαρακτηριστικό.

Από τα στοιχεία της δεύτερης στήλης του Πίνακα 2, σε συνδυασμό με τις σχετικές τιμές της στατιστικής F που παρατίθενται, προκύπτει πως ο αγροτισμός διαφοροποιείται σημαντικά σε σχέση με το περιβάλλον που έζησαν ή/και ζουν οι ερωτηθέντες. Για παράδειγμα, ενώ τόσο οι έχοντες κάποια σχέση (εμπλοκή) με την αγροτική δραστηριότητα όσο και αυτοί που δεν έχουν τοποθετηθηκαν σχετικά θετικά απέναντι στον αγροτισμό με τιμές 75,2 και 65,7

αντίστοιχα, η διαφορά μεταξύ αυτών των τιμών είναι στατιστικά σημαντική, κάτι που υποδηλώνει πως η ύπαρξη εμπλοκής με την αγροτική δραστηριότητα διαφοροποιεί σε επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας 1% τις απαντήσεις που δόθηκαν. Το ίδιο συμβαίνει και με τα υπόλοιπα χαρακτηριστικά. Δηλαδή, η ύπαρξη συγγενών ατόμων οικονομικά ενεργών στην αγροτική δραστηριότητα, το γεωγραφικό διαμέρισμα του τόπου κατοικίας και καταγωγής καθώς και το μέγεθος οικισμού του τόπου κατοικίας και καταγωγής επηρεάζουν τις απαντήσεις των ερωτηθέντων ως προς τις απόψεις τους για τη σημασία του αγροτικού τομέα για την οικονομία και την κοινωνία γενικότερα.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2

Σταθμικοί Μεταδιαστρωματωμένοι Μέσοι Αγροτισμού και Κρατικού Παρεμβατισμού κατά Μεταβλητές Προσωπικής Εμπειρίας

Χαρακτηριστικά (αριθμός παρατηρήσεων)	Αγροτισμός παρεμβατισμός		Κρατικός παρεμβατισμός	
	Μέσος	F-test	Μέσος	F-test
<i>α. Προσωπική ενασχόληση με αγροτικό τομέα</i>				
Ναι (262)	75,2		79,7	
Όχι (449)	65,7	10,1 ***	69,0	21,8 ***
<i>β. Μέλη οικογενείας αγρότες</i>				
Ναι (300)	75,4		77,7	
Όχι (411)	60,4	20,8 ***	68,2	12,4 ***
<i>γ. Τόπος κατοικίας</i>				
Αττική/Θεσσαλονίκη (363)	66,1		70,5	
Μακεδονία/Θράκη (143)	69,6		76,9	
Θεσσαλία (108)	80,2		78,7	
Στερεά/ Ηπειρος (33)	74,5		73,9	
Πελοπόννησος (39)	71,7		80,9	
Νησιά (25)	74,1	5,8 ***	76,2	2,2 *
<i>δ. Πληθυσμός τόπου κατοικίας</i>				
Κάτω από 2.000 (121)	79,3		81,5	
2.000 - 20.000 (107)	71,9		73,7	
20.000 - 100.000 (116)	58,6		74,4	
Πάνω από 100.000 (367)	67,6	9,4 ***	69,0	6,3 ***
<i>ε. Τόπος καταγωγής</i>				
Αττική/Θεσσαλονίκη (164)	64,3		72,1	
Μακεδονία/Θράκη (207)	69,3		75,0	

(συνεχίζεται)

Θεσσαλία (116)	80,3		81,3	
Στερεά/ Ηπειρος (74)	69,7		68,7	
Πελοπόννησος (85)	73,6		73,7	
Νησιά (55)	71,6	6,3 ***	73,5	1,9 *
στ. Πληθυσμός τόπου καταγωγής				
Κάτω από 2.000 (266)	77,8		76,5	
2.000 - 20.000 (168)	68,3		75,3	
20.000 - 100.000 (118)	58,4		73,9	
Πάνω από 100.000 (159)	61,7	12,3 ***	69,3	1,5

* $p < 0,10$, ** $p < 0,05$, *** $p < 0,01$.

Σύμφωνα με τα στοιχεία της δεύτερης στήλης του Πίνακα 2, περισσότερο φιλαγροτικές τοποθετήσεις εμφανίζουν τα άτομα που είχαν ή έχουν σχέση με την αγροτική δραστηριότητα, όσοι έχουν συγγενικά πρόσωπα οικονομικά ενεργά στον αγροτικό τομέα, τα άτομα που διαμένουν ή κατάγονται από τη Θεσσαλία καθώς και όσοι διαμένουν ή προέρχονται από οικισμούς με πληθυσμό κάτω από 2 χιλ. άτομα, δηλαδή αγροτικές περιοχές.

Μια ενδιάμεση εικόνα, σε σχέση με την προηγούμενη περίπτωση, εμφανίζουν οι απαντήσεις που δόθηκαν όσον αφορά την συμφωνία ή τη διαφωνία των ερωτηθέντων για την ανάγκη της κρατικής παρέμβασης στον αγροτικό τομέα. Η συμμετοχή (παρούσα ή παρελθούσα) στην αγροτική δραστηριότητα, καθώς και η ύπαρξη στενών συγγενών αγροτών διαφοροποιεί τις σχετικές απαντήσεις σε πολύ υψηλό επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας (1%). Το ίδιο ισχύει και για τον τόπο κατοικίας, ανάλογα με το μέγεθος του οικισμού. Αντίθετα, τόσο ο τόπος κατοικίας όσο και ο τόπος καταγωγής, σε σχέση με τα γεωγραφικά διαμερίσματα της χώρας, διαφοροποιούν τις απαντήσεις σε συγκριτικώς αρκετά χαμηλότερο επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας (10%), ενώ το μέγεθος του οικισμού του τόπου καταγωγής δεν φαίνεται να παίζει σημαντικό ρόλο. Από τα αποτελέσματα της έρευνας, που παρουσιάζονται στην τρίτη στήλη του Πίνακα 2, προκύπτει πως η κρατική παρέμβαση στον αγροτικό τομέα τυγχάνει μεγαλύτερης υποστήριξης από τις ίδιες περίπου κατηγορίες ατόμων που βρέθηκε να εμφανίζουν και τις περισσότερο φιλαγροτικές θέσεις.

Στον Πίνακα 3 παρουσιάζεται η σχέση ατομικών χαρακτηριστικών των ερωτηθέντων με τα δύο βασικά ερωτήματα της έρευνας. Σύμφωνα με τα αποτελέσματα της πρώτης στήλης του πίνακα και τις αντίστοιχες τιμές της στατιστικής F , το φύλο, η ηλικία, το επίπεδο εκπαίδευσης, το επάγγελμα και το επίπεδο πληροφόρησης επηρεάζουν σε πολύ υψηλό επίπεδο στατιστικής

σημαντικότητας τις απαντήσεις που δόθηκαν σε σχέση με το ερώτημα του αγροτισμού. Μια χαλαρή σχέση φαίνεται να υπάρχει με το ύψος του εισοδήματος, ενώ η πολιτική τοποθέτηση δεν φαίνεται να παίζει σημαντικό ρόλο.

ΠΙΝΑΚΑΣ 3

Σταθμικοί Μεταδιαστρωματωμένοι Μέσοι Αγροτισμού και Κρατικού Παρεμβατισμού κατά Μεταβλητές Προσωπικών Χαρακτηριστικών

Χαρακτηριστικά (αριθμός παρατηρήσεων)	Αγροτισμός παρεμβατισμός		Κρατικός παρεμβατισμός	
	Μέσος	F-test	Μέσος	F-test
<i>α. Φύλο</i>				
Άνδρας (432)	76,4		74,2	
Γυναίκα (279)	64,4	16,7 ***	75,4	0,2
<i>β. Ηλικία</i>				
Κάτω από 45 (363)	62,8		74,9	
45 - 65 (312)	72,6		76,0	
65 και άνω (36)	80,4	10,4 ***	70,2	0,7
<i>γ. Σπουδές</i>				
Λιγότερο από Λύκειο (224)	74,3		76,8	
Λύκειο (196)	65,3		70,7	
Περισσότερο από Λύκειο (291)	62,0	10,2 ***	71,7	3,7 **
<i>δ. Οικογενειακό εισόδημα</i>				
Μέχρι 2,5 εκατ. δρχ. (197)	72,1		75,0	
2,5 εκατ. - 7,5 εκατ. δρχ. (411)	70,8		74,7	
Πάνω από 7,5 εκατ. δρχ. (103)	62,2	3,0 *	73,8	0,1
<i>ε. Επάγγελμα</i>				
Αγρότης (108)	82,4		82,4	
Αυτοαπασχολούμενος (120)	70,1		74,1	
Εργάτης/Υπάλληλος (235)	63,8		72,6	
Φοιτητής/Σπουδαστής (53)	54,8		74,0	
Συνταξιούχος (63)	68,4		71,3	
Οικιακά (44)	69,3		69,1	
Άλλο (88)	64,3	11,9 ***	76,6	3,2 ***
<i>στ. Πολιτική τοποθέτηση</i>				
Δεξιά/Κεντροδεξιά (222)	68,0		73,0	
Αναποφάσιτοι (79)	67,6		73,6	
Κέντρο/Κεντροαριστερά (329)	74,0		75,1	

(συνεχίζεται)

Αριστερά (81)	68,3	1,8	81,1	1,7
ζ. Πληροφόρηση για αγροτικών τομέα				
0 Σωστές απαντήσεις (294)	73,6		78,3	
1 Σωστή απάντηση (347)	70,2		72,9	
2 Σωστές απαντήσεις (70)	56,8	8,2 ***	64,9	5,3 ***

* $p < 0,10$. ** $p < 0,05$, *** $p < 0,01$.

Μια ξανά ενδιάμεση εικόνα, με την έννοια του βαθμού διαφοροποίησης των απαντήσεων σε σχέση με τα ατομικά χαρακτηριστικά των ερωτηθέντων, προκύπτει όσον αφορά τις απαντήσεις τους για τον κρατικό παρεμβατισμό. Από την μια μεριά, το φύλο, η ηλικία και το εισόδημα δεν αποτελούν παράγοντες που επηρεάζουν τη διαμόρφωση των απόψεων των ερωτηθέντων για το συγκεκριμένο θέμα. Από την άλλη, το επάγγελμα και το επίπεδο πληροφόρησης είναι παράγοντες που διαφοροποιούν σημαντικά τις απαντήσεις, ενώ το ίδιο ισχύει, σε χαμηλότερο όμως βαθμό, και για το επίπεδο εκπαίδευσης.

Μετά τη διαπίστωση των παραγόντων, οι οποίοι διαφοροποιούν τις απαντήσεις των ερωτηθέντων στα δύο βασικά ζητήματα που θέσαμε προς έρευνα, προχωρήσαμε στη μελέτη της ύπαρξης αιτιώδους σχέσης ανάμεσα στα κοινωνικά και ατομικά χαρακτηριστικά των ερωτηθέντων και τις απαντήσεις τους στα θέματα του αγροτισμού και της κρατικής παρέμβασης. Τα αποτελέσματα από τη σχετική ανάλυση δίνονται στον Πίνακα 4.

Σύμφωνα με αυτά (πρώτη στήλη), η φιλαγροτική τοποθέτηση των ερωτηθέντων (αγροτισμός) εξαρτάται θετικά από την ύπαρξη συγγενών απόμων οικονομικά ενεργών στον αγροτικό τομέα και αρνητικά από το μέγεθος οικισμού του τόπου καταγωγής. Οι ερωτηθέντες δηλαδή με συγγενείς αγρότες έχουν συγκριτικά περισσότερο θετική άποψη όσον αφορά τη σημασία του αγροτικού τομέα και των αγροτών για την οικονομία και ευρύτερα την κοινωνία, απ' ό,τι όσοι δεν έχουν σχετική συγγένεια. Από την άλλη μεριά, οι καταγόμενοι από αστικές περιοχές εκφράζουν έναν συγκρατημένο φιλοαγροτισμό σε σχέση με όσους προέρχονται από αγροτικές περιοχές. Περνώντας στα ατομικά χαρακτηριστικά, παρατηρούμε μια πιο φιλαγροτική στάση των ηλικιωμένων σε σχέση με τους νεώτερους ερωτηθέντες. Το ίδιο ισχύει και για τους κατ' επάγγελμα αγρότες. Αντίθετα, το επίπεδο πληροφόρησης για την πραγματική σημασία και τη συμβολή του αγροτικού τομέα στη συνολική οικονομική δραστηριότητα μειώνει τις φιλοαγροτικές τοποθετήσεις.

ΠΙΝΑΚΑΣ 4

Παλινδρόμηση Αγροτισμού και Κρατικού Παρεμβατισμού πάνω σε
Μεταβλητές Προσωπικών Εμπειριών και Χαρακτηριστικών:
Τυποποιημένοι Συντελεστές

Χαρακτηριστικά	Εξαρτημένη μεταβλητή			
	Αγροτισμός		Κρατικός παρεμβατισμός	
Σταθερά	5,284***	(8,0)	8,395***	(13,3)
<i>Εμπειρίες</i>				
Προσωπική ενασχόληση με αγρ. Τομέα	-0,051	(-0,2)	0,402*	(1,7)
Μέλη οικογενείας αγρότες	1,036***	(4,9)	0,494**	(2,4)
Κάτοικος Θεσσαλίας	0,190	(0,4)	-0,669	(-1,5)
Πληθυσμός τόπου κατοικίας	0,017	(0,4)	-0,095**	(-2,1)
Καταγωγή από Θεσσαλία	0,188	(0,4)	0,693*	(1,6)
Πληθυσμός τόπου καταγωγής	-0,084***	(-2,0)	-0,010	(-0,2)
<i>Προσωπικά χαρακτηριστικά</i>				
Γυναίκα	-0,107	(-0,6)	0,215	(1,2)
Ηλικία	0,585***	(3,9)	-0,404***	(-2,8)
Χρόνια σπουδών	-0,086	(-1,3)	-0,083	(-1,3)
Οικογενειακό εισόδημα	-0,193	(-1,3)	0,052	(0,4)
Αγρότης	0,602**	(1,9)	0,322	(1,0)
Αριστερός/Κεντροαριστερός	0,234	(1,3)	0,203	(1,2)
Πληροφόρηση	-0,866***	(-3,0)	-0,671**	(-2,4)
$\bar{R}^2$	0,17		0,09	
F-στατιστική	11,9***		6,2***	

Σημείωση: Οι αριθμοί στις παρενθέσεις δίνουν τη στατιστική t.

* $p < 0,10$, ** $p < 0,05$, *** $p < 0,01$.

Εξετάζοντας τις ερμηνευτικές μεταβλητές που περιλαμβάνονται στο υπόδειγμα του κρατικού παρεμβατισμού στον αγροτικό τομέα παρατηρούμε πως ερωτηθέντες που οι ίδιοι είχαν στο παρελθόν ή έχουν και σήμερα αγροτική απασχόληση, καθώς και όσοι έχουν συγγενείς αγρότες εκφράζονται θετικά. Αντίθετα, αρνητική άποψη για την παρέμβαση του κράτους στον αγροτικό τομέα έχουν τα άτομα που κατοικούν σε περισσότερο αστικές περιοχές και με καλύτερη πληροφόρηση για την οικονομική σημασία του αγροτικού τομέα. Τέλος, εντύπωση προξενεί το γεγονός ότι τα μεγαλύτερης ηλικίας άτομα εκφράζονται λιγότερο θετικά για την κρατική παρέμβαση απ' ό,τι τα νεώτερα.

5. Συμπεράσματα

Στην παρούσα εργασία εξετάστηκαν οι παράγοντες που ερμηνεύουν τις διαφορές γνώμης σε θέματα που αφορούν την οικονομική και την ευρύτερη κοινωνική σημασία του αγροτικού τομέα (αγροτικός φονταμενταλισμός - αγροτισμός) και την παρέμβαση του κράτους στην αγροτική οικονομία. Για τον σκοπό αυτό χρησιμοποιήθηκαν ως ερμηνευτικές μεταβλητές από τη μια μεριά δείκτες οι οποίοι αναφέρονται στο κοινωνικό περιβάλλον που έζησαν και ζουν οι συμμετέχοντες στην έρευνα και οι οποίοι εκφράζουν τους κοινωνικούς δεσμούς που αυτοί έχουν με την αγροτική δραστηριότητα, και από την άλλη δείκτες που περιγράφουν ατομικά τους χαρακτηριστικά όπως ηλικία, επάγγελμα, επίπεδο εκπαίδευσης, εισόδημα κ.λπ.

Ο αγροτισμός, ως σύνολο απόψεων για την ιδιαίτερη θέση και σημασία του αγροτικού τομέα και των αγροτών στο σύνολο των οικονομικών δραστηριοτήτων και ευρύτερα στην κοινωνία, αποτελεί, σύμφωνα με την στατιστική ανάλυση που ακολουθήθηκε, ένα φαινόμενο συνδεδεμένο με βιώματα και προσωπικές εμπειρίες που δύσκολα ξεπερνιούνται ακόμη κι αν όλα αυτά αποτελούν παρελθόν. Υψηλότερο μορφωτικό επίπεδο και εισόδημα, διαφορετικά ίσως απ' ό,τι αναμενόταν, δεν επαρκούν για την απόρριψη του αγροτισμού. Μόνο η καλύτερη και σχετικά περισσότερο εξειδικευμένη γνώση για το αληθινό μέγεθος και την πραγματική συμβολή του αγροτικού τομέα στην οικονομία, μετριάζουν τις φιλοαγροτικές τοποθετήσεις των ερωτηθέντων.

Ο τόπος κατοικίας και η ύπαρξη συγγενών ατόμων απασχολουμένων στη γεωργία είναι οι βασικοί παράγοντες που επηρεάζουν θετικά τη στάση των ερωτηθέντων απέναντι στον κρατικό παρεμβατισμό. Αντίθετα, η υποστήριξη στην παρέμβαση του κράτους μειώνεται όσο αυξάνεται η ηλικία και η πληροφόρηση για την οικονομική σημασία του αγροτικού τομέα.

Παράρτημα

1.1 Μεταδιαστρωμάτωση (Πίνακες 2 και 3)

Η παρούσα μελέτη αφορά τους παράγοντες που καθορίζουν τον αγροτισμό και την υποστήριξη των ατόμων για κρατικό παρεμβατισμό στον αγροτικό τομέα. Ας θεωρήσουμε ότι y είναι μία από αυτές τις δύο μεταβλητές και x μια άλλη διακριτή μεταβλητή J κατηγοριών ως προς τις οποίες θέλουμε να υπολογίσουμε μέσες τιμές για την εξαρτημένη μεταβλητή y . Για παράδειγμα, έστω y είναι ο αγροτισμός και x το φύλο ($J = 2$) και θέλουμε να υπολογίσουμε μέσες τιμές αγροτισμού για τους άνδρες και τις γυναίκες. Στην περίπτωση αυτή, ορίζουμε J ψευδομεταβλητές (dummy variables):

και υπολογίζουμε την ακόλουθη παλινδρόμηση, στην οποία δεν περιλαμβάνεται σταθερός όρος:

Ο εκτιμητής ελαχίστων τετραγώνων (OLS) είναι

δηλαδή αυτός ισούται με το διάνυσμα των κατά κατηγορίαν αριθμητικών μέσων,

Η ανάλυση αυτή προϋποθέτει ότι το δείγμα είναι τυχαίο, δηλαδή αντιπροσωπευτικό του πληθυσμού. Εάν κάποια στρώματα του πληθυσμού είναι υπέρ- ή υπο- αντιπροσωπευόμενα στο δείγμα, τα αποτελέσματα θα είναι μεροληπτικά. Παρότι το δείγμα συγκεντρώθηκε κατά τυχαίο τρόπο, η αντιπροσωπευτικότητά του για τον πληθυσμό δεν είναι δεδομένη. Η αντιπροσωπευτικότητά του δείγματος μπορεί να ελεγχθεί και τυχόν παρεκλίσεις του από τον πληθυσμό να διορθωθούν με τη μέθοδο της μετα-διαστρωμάτωσης (post-stratification) (Frankel, 1983). Για να αντιμετωπιστεί αυτό το πρόβλημα, το δείγμα χωρίστηκε σε 6 στρώματα (strata): κατά φύλο, χρόνια σπουδών, επάγγελμα, οικογενειακό εισόδημα, πολιτική τοποθέτηση και πληθυσμός τόπου κατοικίας. Για κάθε στρώμα $h = 1, \dots, H$ ($H = 6$), το ποσοστό αντιπροσώπευσής του στο δείγμα συγκρίθηκε με το αντίστοιχο ποσοστό στον πληθυσμό, σύμφωνα με τις τελευταίες στατιστικές της ΕΣΥΕ. Για κάθε στρώμα h υπολογίσαμε τη στάθμιση w_h ως εξής

$$w_h = \frac{\text{ποσοστό στον πληθυσμό}}{\text{ποσοστό στο δείγμα}}, \quad h = 1, \dots, H \quad (\text{Π5})$$

Τα ποσοστά στο δείγμα και στον πληθυσμό καθώς και οι σταθμίσεις που χρησιμοποιήθηκαν για την μετα-διαστρωμάτωση παρουσιάζονται στον Πίνακα Π1. Με εξαίρεση το στρώμα του φύλου και μερικές μεμονωμένες κατηγορίες (όπως π.χ. είναι οι μη απόφοιτοι δημοτικού, οι απόφοιτοι δημοτικού και οι συνταξιούχοι), τα υπόλοιπα στρώματα και όλες οι άλλες κατηγορίες αντιπροσωπεύονται στο δείγμα ικανοποιητικά.

Η στάθμιση για τον ερωτηθέντα i είναι:

$$w_i = \prod_{h=1}^H w_{ih}, \quad i = 1, \dots, N \quad (\text{Π6})$$

όπου $w_{ih} = w_h$, αν ο ερωτηθείς i ανήκει στο στρώμα h . Με βάση τις σταθμίσεις w_i , υπολογίζουμε σταθμικά ελάχιστα τετράγωνα (weighted least squares - WLS) ως εξής:

$$\begin{aligned} \hat{\beta}_{WLS} &= \left(\sum_{i=1}^N w_i d_i d_i' \right)^{-1} \left(\sum_{i=1}^N w_i d_i y_i \right) \\ &= \left(\sum_{i=1}^N w_i \right)^{-1} \left(\sum_{i=1}^N w_i d_i y_i \right) \\ &\equiv \bar{y}_{ps} \end{aligned} \quad (\text{Π7})$$

Το διάνυσμα των συντελεστών της σταθμικής παλινδρόμησης ισούται με το διάνυσμα των κατά κατηγορίαν μετα-διαστρωματωμένων (ps) σταθμικών μέσων,

$$\bar{y}_{ps} = (\bar{y}_{jps})_{j=1}^J$$

όπου

$$\bar{y}_{jps} = \left(\sum_{i=1}^N w_i \right)^{-1} \sum_{i=1}^N w_i d_{ij} y_i, \quad j=1, \dots, J \quad (\text{Π8})$$

Το πλεονέκτημα του υπολογισμού των μετα-διαστρωματωμένων μέσων με την μέθοδο της παλινδρόμησης είναι ότι αυτή διευκολύνει σημαντικά τον έλεγχο στατιστικών υποθέσεων. Συγκεκριμένα, θέλουμε να ελέγξουμε την υπόθεση ότι όλοι οι μετα-διαστρωματωμένοι μέσοι είναι ίσοι, δηλαδή ότι δεν υπάρχει στατιστικά σημαντική διαφορά μεταξύ των μέσων για τις επιμέρους κατηγορίες:

$$H_0: \bar{y}_{1ps} = \bar{y}_{2ps} = \dots = \bar{y}_{Jps}$$

$$H_A: \bar{y}_{jps} \neq \bar{y}_{j'ps}$$

$$\text{για τουλάχιστον ένα } j \neq j', \quad j, j' = 1, \dots, J \quad (\text{Π9})$$

Ορίζουμε τον $(J-1) \times J$ πίνακα:

$$R = \begin{bmatrix} 1 & -1 & 0 & \dots & 0 \\ 1 & 0 & -1 & \dots & 0 \\ \vdots & \vdots & \vdots & & \vdots \\ 1 & 0 & 0 & \dots & -1 \end{bmatrix} \quad (\text{Π10})$$

Οι υποθέσεις μπορούν να γραφτούν ως εξής:

$$H_0: R\bar{y}_{ps} = 0$$

$$H_A: R\bar{y}_{ps} \neq 0 \quad (\text{Π11})$$

και ορίζουμε τη στατιστική

$$R = \frac{(R\bar{y}_{ps})' [R(d'd)^{-1}R']^{-1} (R\bar{y}_{ps}) / (J-1)}{\hat{u}'\hat{u} / (N-J)} \quad (\text{Π12})$$

όπου

$$\hat{u} = (y - \hat{\beta}_{wLS}d)$$

είναι τα κατάλοιπα της σταθμικής παλινδρόμησης. Η στατιστική F κατανέμεται ως $F [J-1, N-J]$ και η υπόθεση H_0 απορρίπτεται στον βαθμό σημαντικότητας α εάν $F > F[\alpha, J-1, N-J]$.

Π.2 Ανάλυση Παλινδρόμησης (Πίνακας 4)

Παρότι οι Πίνακες 2 και 3 μας αναδεικνύουν ενδιαφέρουσες πτυχές του δείγματος, οι σχέσεις που περιγράφουν δεν είναι αιτιατές (causal). Για να μελετήσουμε τους παράγοντες που καθορίζουν τον αγροτισμό και την υποστήριξη των ερωτηθέντων για κρατικό παρεμβατισμό στον αγροτικό τομέα, χρησιμοποιήσαμε ανάλυση παλινδρόμησης. Συγκεκριμένα, υποθέτοντας ότι y είναι μία από τις παραπάνω μεταβλητές και x ένα διάνυσμα των κοινωνικοοικονομικών χαρακτηριστικών των ερωτηθέντων, θεωρήσαμε το ακόλουθο υπόδειγμα παλινδρόμησης: $i = 1, \dots, N$

$$y_i = \alpha + \beta x_i + u_i \quad i = 1, \dots, N \quad (\text{Π13})$$

το οποίο εκτιμήσαμε με τη μέθοδο των ελαχίστων τετραγώνων. Όπως ήδη τονίσαμε στο κείμενο του άρθρου, οι εξαρτημένες μεταβλητές στην παρούσα μελέτη είναι αθροίσματα δυαδικών (binary) απαντήσεων υποστήριξης ή μη μιας άποψης. Ως εκ τούτου, η κλίμακα μέτρησης δεν είναι σημαντική, δηλαδή εάν ο αγροτισμός ενός ερωτηθέντα είναι 3 στην κλίμακα από 1 έως 5, αυτό είναι ισοδύναμο με 6 στην κλίμακα από 1 έως 10, ή 60 στην κλίμακα από 1 έως 100. Επειδή η κλίμακα των εξαρτημένων μεταβλητών y δεν είναι ταυτοποιήσιμη (not identified), η επιλογή της κλίμακας έγινε με κριτήριο τη διευκόλυνση της ερμηνείας των αποτελεσμάτων. Έτσι, για τους Πίνακες 2 και 3 χρησιμοποιήσαμε την κλίμακα 1 έως 100, ενώ ο Πίνακας 4 κατασκευάστηκε με βάση την κλίμακα 1 έως 10.

Μια πιο ουσιαστική διαφορά μεταξύ των Πινάκων 2 και 3 και του Πίνακα 4 είναι ότι ο τελευταίος υπολογίστηκε με βάση το αρχικό και όχι το μετα-διαστρωματωμένο δείγμα. Αυτό έγινε γιατί, ενώ η μετα-διαστρωμάτωση του

δείγματος είναι απαραίτητη για τον υπολογισμό των μέσων (Πίνακες 2 και 3) δεν είναι αναγκαία για τις παλινδρομήσεις (Πίνακας 4). Το μόνο που απαιτείται για την εγκυρότητα των αποτελεσμάτων της παλινδρόμησης είναι να μην υπάρχει επιλογή με βάση τις εξαρτημένες μεταβλητές (dependent-variable stratification), κάτι που είναι απίθανο να έχει συμβεί ακόμη και αν το επιθυμούσαμε. Όσον αφορά τις ανεξάρτητες μεταβλητές, οποιαδήποτε επιλογή ως προς τα χαρακτηριστικά των ερωτηθέντων "διορθώνεται" αυτόματα από την παλινδρόμηση, αφού η τελευταία είναι μια κατά συνθήκη προσδοκία (conditional expectation).

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΙ

Στρώματα και Σταθμίσεις για τη Μεταδιαστρωμάτωση του Δείγματος

Στρώμα	Δείγμα (%)	Πληθυσμός (%)	Στάθμιση (w_h)
1. Φύλο			
Ανδρας	60,8	49,3	0,81
Γυναίκα	39,2	50,7	1,29
2. Πληθυσμός τόπου κατοικίας			
Κάτω από 2.000	17,0	30,0	1,76
2.000 - 5.000	8,2	8,0	0,98
5.000 - 10.000	3,7	5,0	1,35
10.000 - 20.000	3,1	3,0	0,97
20.000 - 50.000	8,0	9,0	1,13
50.000 - 100.000	8,3	4,0	0,48
Πάνω από 100.000	51,7	41,0	0,79
3. Χρόνια σπουδών			
Μερικές τάξεις Δημοτικού	4,2	10,6	2,52
Απόφοιτος Δημοτικού	16,3	38,7	2,37
Απόφοιτος Γυμνασίου	11,0	12,4	1,13
Απόφοιτος Λυκείου	27,6	24,6	0,89
Φοιτητής/Σπουδαστής	8,6	2,8	0,33
Απόφοιτος ΤΕΙ/ΑΕΙ	32,4	10,9	0,34
4. Επάγγελμα			
Αγρότης	15,2	10,0	0,66
Αντοαπασχολούμενος	16,9	13,4	0,79
Εργάτης/Υπάλληλος	33,5	29,6	0,88

(συνεχίζεται)

Φοιτητής/Σπουδαστής	7,5	2,4	0,32
Συνταξιούχος	8,9	26,4	2,97
Οικιακά και Άλλα	18,6	18,2	0,98
5. Οικογενειακό εισόδημα			
Μέχρι 2,5 εκατ. δρχ.	27,7	27,0	0,96
2,5 εκατ. – 7,5 εκατ. δρχ.	57,8	56,9	0,96
Πάνω από 7,5 εκατ. δρχ.	14,5	16,1	1,21
6. Πολιτική τοποθέτηση			
Δεξιά/Κεντροδεξιά	31,2	32,0	1,35
Ανατοφάσιτος	11,1	10,0	0,90
Κεντροαριστερά	46,3	46,0	0,99
Αριστερά	11,4	12,0	1,05

Υποσημειώσεις

1. Ως κυριότερες ιδιαιτερότητες του αγροτικού τομέα συνήθως αναφέρονται: ο βιολογικός χαρακτήρας της παραγωγής και η έντονη εξάρτησή της από το περιβάλλον (εδαφοκλιματολογικές συνθήκες), η χαμηλή εισοδηματική ελαστικότητα, η χαμηλή τιμή των ελαστικοτήτων προσφοράς και ζήτησης, η μεγάλη διάσπαρση των παραγωγικών μονάδων και η λειτουργία των υπευθύνων τους με ατομιστικά κριτήρια και οι μικρές δυνατότητες καταμερισμού της εργασίας. Οι ιδιομορφίες αυτές που χαρακτηρίζουν τόσο την παραγωγή όσο και την αγορά των αγροτικών προϊόντων έχουν ως αποτέλεσμα την εμφάνιση σημαντικών ασταθειών στην παραγωγή και στις τιμές αυτών των προϊόντων καθώς και τη διατήρηση των αγροτικών εισοδημάτων σε χαμηλά επίπεδα. Για μια αναλυτική παρουσίαση των ιδιαιτεροτήτων του αγροτικού τομέα βλέπε Boussard (1985), Λιανός κ.ά. (1998), Παπαγεωργίου (1995 και 1992) και Wilcox (1965), ενώ για το πώς οι ιδιομορφίες του αγροτικού τομέα καταλήγουν στη δημιουργία του προβλήματος της αστάθειας της παραγωγής και των τιμών των αγροτικών προϊόντων καθώς και σε αυτό των χαμηλών αγροτικών εισοδημάτων βλέπε Λιανός κ.ά. (1998).

2. Η ερμηνεία αυτής της παρέμβασης του κράτους χρειάζεται όμως μια ορισμένη συμπλήρωση όσον αφορά τον ρόλο του κράτους στη διαμόρφωση της οικονομικής πολιτικής. Σύμφωνα με μια ακραία ίσως άποψη, το κράτος έχει τον ρόλο ενός "καλόβολου δικτάτορα" που παρεμβαίνει στην οικονομική διαδικασία κυρίως για να άρει τυχόν αδυναμίες της αγοράς και σε κάποιον βαθμό για να προωθήσει μια δικαιότερη κατανομή του εισοδήματος, μεγιστοποιώντας μια συνάρτηση κοινωνικής ευημερίας που αυτός, ο δικτάτορας, την προσδιορίζει στο όνομα του κοινωνικού συνόλου. Μια άλλη ωστόσο προσέγγιση, αυτή της Νέας Πολιτικής Οικονομίας της αγροτικής πολιτικής (Swinen and van der Zee, 1993), υποστηρίζει πως οι κυβερνήσεις δρουν υπό την πίεση οργανωμένων συμφερόντων (lobbies) σημαντικού ειδικού βάρους στη διαμόρφωση της οικονομικής πολιτικής (Olson, 1965 και Balisacan and Roumasset, 1987). Μια άλλη εκδοχή αυτής της προσέγγισης θέλει τις κυβερνήσεις να διαμορφώνουν πολιτική έχοντας ως αποκλειστικό στόχο άσκησης της εξουσίας

τους την επανεκλογή τους μέσω της μεγιστοποίησης των ψήφων που μπορούν να λάβουν στις εκλογές (Downs, 1957 και de Gorter and Swinnen, 1994).

3. Η αγροτική οικογένεια, σύμφωνα με τη φονταμενταλιστική θεώρηση, αποτελεί το πλέον υγιές κύτταρο της κοινωνίας καθότι πιστεύεται, πως διαφυλάσσει περισσότερο από κάθε άλλη ομάδα του πληθυσμού τις εθνικές και θρησκευτικές παραδόσεις, τα ήθη και τα έθιμα, εμφανίζει τον υψηλότερο ρυθμό ανάπτυξης του πληθυσμού και αποτελεί τον καλύτερο θεματοφύλακα των εθνικών δικαίων (Fite, 1962 και Dalecki and Coughenour, 1992). Η οικογενειακή γεωργία έχει ως εκ τούτου μια "ηθική υπεροχή" και "καθαρότητα" που δεν βρίσκουμε σε άλλες οικονομικές δραστηριότητες. Αυτό της δίνει μια οιοειδή συμβολική δύναμη, η οποία στην πράξη χρησιμοποιείται για την υποστήριξη και προώθηση παρεμβατικών πολιτικών (Leman and Paarlberg, 1988 και Molnar et. al., 1987).

4. Για μια διεξοδική συζήτηση που αφορά την αγροτική πολιτική στην Ελλάδα στις διάφορες περιόδους βλέπε Μαραβέγιας (1992).

5. Στο ερωτηματολόγιο, που σχεδιάστηκε ειδικά για τη μελέτη αυτή, καταγράφονται επίσης τα προσωπικά χαρακτηριστικά των ερωτηθέντων (ηλικία, φύλο, μόρφωση, τόπος καταγωγής και κατοικίας κ.ά.), τα πολιτικοοικονομικά τους χαρακτηριστικά (εισόδημα, τομέας απασχόλησης, ιδεολογική τοποθέτηση κ.ά.), η ενημέρωσή τους για τον αγροτικό τομέα (σχετικό μέγεθος του τομέα σαν ποσοστό του ΑΕΠ και της απασχόλησης) καθώς και η προσωπική τους γνώμη για τους αγρότες και τον αγροτικό τομέα (εισόδημα και περιουσιακή κατάσταση αγροτών, ποιότητα ζωής των αγροτών, σημαντικότητα του αγροτικού τομέα κ.ά.).

6. Για την προσέγγιση του αγροτισμού χρησιμοποιήθηκαν οι απαντήσεις που δόθηκαν στα εξής ερωτήματα: α) Πιστεύετε πως η αγροτική δραστηριότητα είναι η πιο σημαντική στην ελληνική κοινωνία και πως όλες σχεδόν οι υπόλοιπες δραστηριότητες εξαρτώνται από αυτήν; β) Πιστεύετε πως η μείωση της αγροτικής δραστηριότητας παρασύρει σε συρρίκνωση το σύνολο σχεδόν της ελληνικής οικονομίας; γ) Πιστεύετε πως το αγροτικό επάγγελμα προσφέρει μεγαλύτερη χαρά και προσωπική ικανοποίηση απ' ό,τι τα υπόλοιπα επαγγέλματα; δ) Πιστεύετε πως η μείωση του αγροτικού πληθυσμού και ταυτόχρονα η αύξηση του πληθυσμού των αστικών κέντρων έχει συμβάλει στην άνοδο της εγκληματικότητας και της διαφθοράς; ε) Πιστεύετε πως οι αγρότες τηρούν σε μεγαλύτερο βαθμό τα ήθη, τα έθιμα και γενικά τις παραδόσεις του λαού μας; Η υποστήριξη στην παρέμβαση του κράτους στον αγροτικό τομέα εκφράστηκε με βάση τις απαντήσεις των ερωτηθέντων στα εξής πέντε ερωτήματα: α) Πιστεύετε πως οι αγρότες θα πρέπει να έχουν μια ιδιαίτερη μεταχείριση από την πολιτεία; β) Θεωρείτε πως η κυβέρνηση πρέπει να παρεμβαίνει στον αγροτικό τομέα; γ) Πιστεύετε πως η κυβέρνηση πρέπει να εγγυάται τις τιμές των αγροτικών προϊόντων; δ) Πιστεύετε πως μια μικρότερη παρέμβαση του κράτους θα βοηθούσε στην επίλυση των αγροτικών προβλημάτων; ε) Συμφωνείτε πως για τους αγρότες δαπανώνται περισσότερα χρήματα από τη μεριά της πολιτείας, απ' ό,τι είναι η συμβολή τους στα έσοδα του κράτους;

Βιβλιογραφία

- Balisacan A.M. and Roumasset J.H.M. (1987), "Public Choice of Economic Policy: The Growth of Agricultural Protection", *Weltwirtschaftliches Archiv*, 123, pp. 232-248.
- Boussard J.M. (1985), "Is Agricultural Production Responsive to Prices?", *European Review of Agricultural Economics*, 12, pp. 31-44.

- Dalecki M.G. and Coughenour C.M. (1992), "Agrarianism in American Society", *Rural Sociology*, 57(1), pp. 48-64.
- De Gorter H. and Swinnen J. (1994), "The Economic Policy of Farm Policy", *Journal of Agricultural Economics*, 45(3), pp. 312-326.
- Downs A. (1957), *A Economic Theory of Democracy*, New York: Harper and Row.
- European Commission (1997a), *Agenda 2000, For a Stronger and Wider Union*, Com(97) 2000 final, 15.07.1997, Vol. 1, Brussels.
- European Commission (1997b), *Agenda 2000, The Challenge of Enlargement*, Com(97) 2000 final, 15.07.1997, Vol. 2, Brussels.
- Fite G.C. (1962), "The Historical Development of Agricultural Fundamentalism in the Nineteenth Century", *Journal of Farm Economics*, 44, pp. 1203-1217.
- Frankel, M. (1983), "Sampling Theory", in *Handbook of Survey Research*, P.H. Rossi, J.D. Wright, and A.B. Anderson (eds), New York: Academic Press.
- Homma M. and Hayami Y. (1986), "Structure of Agricultural Protection in Industrial Countries", *Journal of International Economics*, 20, pp. 115-129.
- Katranidis S. (1985), *Agrarpolitik und Agrarsektor in Griechenland*, Wissenschaftsverlag Vauk, Kiel.
- Knutson R.D., Renn J.B. and Boehm W.T. (1990), *Agricultural and Food Policy*, Englewood Cliffs, New Jersey.
- Leman C.K. and Paalberg R.L. (1988), "The Continued Political Power of Agricultural Interests", in *Agriculture and Rural Areas Approaching in the Twenty First Century*, Hildreth et. al. (eds), Ames, Iowa State University Press, pp. 32-60.
- Λιανός Θ., Δαμιανός Δ., Μέργος Γ., Ντεμούσης Μ. και Κατρανίδης Σ. (1998), *Αγροτική Οικονομική, Θεωρία και Πολιτική*, Εκδόσεις Ε. Μπένου, Β' Έκδοση, Αθήνα.
- Λουλούδης Λ. (1996), "Πολιτικές Όψεις της Κρατικής Παρέμβασης στη Γεωργία", στο *Κράτος και Αγροτικός Χώρος, Εισηγήσεις 3ου Πανελληνίου Συνεδρίου Αγροτικής Οικονομίας*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, σελ. 45-59.
- Μαραβέγιας Ν. (1992), *Αγροτική Πολιτική και Ανάπτυξη στην Ελλάδα*, Εκδόσεις Νέα Σύνορα, Αθήνα.
- Molnar J.J. and Wu L.S. (1989), "Agrarianism, Family Farming and Support for State Intervention in Agriculture", *Rural Sociology*, 54(2), pp. 227-245.
- Molnar J.J., Duffy P.A. and Lockeretz W. (1987), *Urban and Suburban Residents' Perceptions of Farmers and Agriculture, Sustaining Agriculture Near Cities, Soil and Water Conservation Society*, Ames, Iowa, pp. 119-132.
- Olson M. (1965), *The Logic of Collective Action: Public Goods and the Theory of Groups*, Cambridge, Harvard University Press.
- Παπαγεωργίου Κ. (1995), "Η Αγροτική Πολιτική", στο *Η Ολοκλήρωση της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, Ν. Μαραβέγιας και Μ. Τσιμισιζέλης (επιμ.), Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα, σελ. 455-492.

- Παπαγεωργίου Κ. (1992), *Αγροτική Πολιτική Ι*, Γεωργικό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Τμήμα Γεωργικής Οικονομίας, Αθήνα.
- Stiglitz J.E. (1993), "Remarks on the Design of Financial Systems of the Newly Emerging Democracies of Eastern Europe", in *The Emergence of Market Economies in Eastern Europe*, C. Clague and G. Rausser (eds), Basil Blackwell, Cambridge.
- Swinnen J. and van der Zee F.A. (1993), "The Political Economy of Agricultural Policies: A Survey", *European Review of Agricultural Economics*, 20, pp. 261-290.
- Tweeten L. (1989), *Farm Policy Analysis*, Bouloter-Colorado.
- Wilcox W. (1965), "Is Agriculture "Different"?", in *Economic Issues and Policies*, G. Elliott (ed.), Houghton Mifflin Company, Boston, pp. 286-290.